

Valóban súlyos probléma-e a magyar helyesírásban a *j* hangú szóállománynak a két betűje?

Mindig is érdekelték a betűformák, a szöveg írásképe és a helyesírás története. Teljes mértékben elfogadom, hogy bár a betűk csak a kifejezést segítő eszközök, azért van hatásuk, saját hangulatuk. A szóhoz tehát hozzátartozik írásképe is. Így érdekes vonása a magyar írásrendszernek, hogy az ősi *j* hang jelölésére két igen különös betűt használ. Közülük a fiatalabbik a *j*, az egyetlen olyan mássalhangzót jelölő betűnk, amelyre ékezetet, pontot teszünk, mert a *j* tulajdonképpen egy meghosszabbított *i*. A 17. századig *i*-vel vagy *y*-nal írták a *j* hangot is, csak akkor különült el egymástól az *i* hangnak és a *j* hangnak a betűje. Az *ly* az idősebbik, a régebbi betű, a középkori kancelláriai helyesírás szülötte, tehát igazi magyar fejlemény ez az írásjegy-kombináció. Eredetileg önálló, a *j*-től különböző hangot jelölt, amelyet azonban a 18. századra kiszorított a *j*-ző kiejtés, s ezután az *ly* mint a *j* hangot jelölő másik betű élt tovább a 19—20. századi helyesírásban. Benne az a különös még, hogy ma a neve (*ellipszilon*) teljesen eltér az általa jelölt hangtól. Ekkora különbség a hangnak és a betűnek a neve között egyetlen más betűnkben sincs (*b* hang — *bé* betű stb.). Felmerül a kérdés, miért őrizte meg a helyesírás ezt a betűt. Kétségtelenül egy sokszor tudattalan, de erős érzelmi kötődés miatt, amelyben benne van a betűnek az értékelése, tisztelete. Jésítése az írásban a maga sajátos módján rögzülő magyarságtudat egyik gyökerének a kivágása lenne. Gondoljunk csak a *ly*-nal írt család-, kereszt-, hely- és tájnevekre! Csak egyetlen meggyőző példát: egy *Erdéj* írásmódot bevezető írásreform elvágna mindattól, amit az a föld a magyar kultúrában valaha is jelentett, ma is jelent.

Azért is foglalkoztatott mindig a *j* és az *ly* írásának a kérdése, mert sohasem tudtam elfogadni azt a felfogást, hogy az *ly*-nak a megtartásáért súlyos árat kell fizetnünk, erősen komplikálja a magyar helyesírást, ezért léte a helyesírásnak megoldatlan kérdése. Véleményem szerint erre az egy hangra két betűnek a megtartása nehézséget csak azoknak okoz, akik ugyan járnak (jártak) iskolába, de nem kulturálódnak (kulturálódtak), akik nem dolgoznak (dolgoztak) rendszeresen. Az ilyen tanulóknak nemcsak az *ly*-os szavak megjegyzése (volt) nehéz, hanem az idegen nyelvek, a matematika, a fizika, a kémia és a biológia is. . .

Hogy mennyire eltúlzott egyeseknek ez a sopánkodása az *ly* miatt, azt két oldalról fogom bemutatni: a helyesírási rendszernek és a szóállománynak az oldaláról.

A magyar helyesírás négy alapelve ellenére ugyanis egységes, értelem-tükröző, mert a négy alapelvből a két legfontosabb egyetlen rendszerbe kombinálódik, kiegészíti egymást, az egyszerűsítés is hozzájuk kapcsolódik, csak a hagyományos írásmódú szavak nem illeszthetők ebbe bele. Kérdés azonban, van-e akkora súlyuk, hogy megnehezítsék az írást. A választ keresve induljunk ki A magyar helyesírás szabályaiból, amely az általános tudnivalókat és a betűket tartalmazó két bevezető fejezet után tárgyalja külön fejezetekben az alapelveket. A kiejtés szerinti írásmóddal a 17—48. szabály foglalkozik, vagyis harminckettő. Utána a 49.-től a 85.-ig harminchét szabály mutatja be a szóelemző írásmódot. A hagyományos írásmóddal mindössze hat szabály (86—91.) és az egyszerűsítő írásmóddal még ennél is kevesebb: három szabály foglalkozik, a 92—94. Ezek az arányok világosan jelzik, hogy a hagyományos írásmód, azon belül is a *j* hangnak *ly*-nal jelölése nem játszik jelentős szerepet helyesírásunk egészében, nem bontja meg annak egységes rendszerét. Végeredményben az *ly* írásával egyetlenegy szabály foglalkozik az alapelveket tárgyaló összesen 78 szabály közül! Tehát sokkal súlyosabb megtanítandó problémák vannak a *j* hang kétféle jelölésénél.

A másik még erősebb meggyőző érv arra nézve, hogy egy művelt magyar embernek nem okozhat különös gondot a *j* és az *ly* írása: a szókincs. Ezzel fogok részletesen foglalkozni, mert áttekintettem az egész *j* hangú szóállományunkat az ÉrtSz., a VégSz. és a TESz. segítségével. Mint látni fogjuk, a számadatok ebből a tekintetből is önmagukért fognak beszélni, akárcsak a helyesírási alapelvek esetében, hogy senkire sem ró nagy terhet az *ly*-os szavak külön megjegyzése. Véleményem szerint a sokszor propagált, de nemigen használható részszabályok helyett a szótárakat feldolgozva kell fogódzót találni egy jó írásgyakorlat kialakításához. Ehhez általánossá kellene végre válnia a szótárból való tanításnak, tanulásnak. Az elmélyült szótári munka ugyanis nemcsak a helyesírási készséget és a nyelvhasználatot fejlesztené, hanem lehetőséget adna a szófejtésre és evvel a nyelvi műveltség fejlesztésére, ez pedig kiterjesztve az asszociációs mezőt, a helyesírási hagyomány megtanulását is megkönnyítené.

Nézzük meg, hogy az ÉrtSz. 58 ezer önálló szócikkéből mennyi a *j* betűs, hogy felmérjük az arányait a szókincsben (lásd a következő oldalon lévő táblázatot).

A szótári anyag 5%-ában fordul elő a *j* hang, s csak az 1,5%-át írjuk *ly*-nal.

A számadatokhoz azonban két dolgot hozzá kell tenni. A szó belseji pozícióban az 1379-nél jóval több szóban fordul elő a *j* vagy az *ly* igekötős és összetett szavakban, ezeket azonban nem vettük újra számba, mert a szó eleji vagy szóvégi helyzetben amúgy is szerepelnek. Pl. az *anyajegy*, *anyajog*, *bejár*, *bejön*, *bejut*, *búcsújárás*, *észjárás*, *időjárás*, *rókaljuk*, *színháték*, illetve *fejfa*, *hajápolás*, *olajbogyó*, *szájkosár*, *újhold*-félék.

	j betűs	ly-os	Összesen
A szó elején	690	11	701
A szó belsejében	953	426	1379
A szó végén	418	434	852
Összesen	2061	871	2932

A származékszavaknak nemcsak ezt a csoportját mellőzhetjük bátran, hanem a táblázatba felvett 2932 szó zöme is származék, azonkívül találunk a szótárban néhány nem köznyelvi, sőt idegen szót is, így a szó elején 53 szóalakkal, a szó belsejében 265-tel és a szó végén 208-cal számolhatunk, azonkívül van 8 szó, amelyben két, sőt három pozícióban (*jujuj*) fordul elő a *j* hang. Ez mindössze 533 szóalak, tehát a szókincs egészéhez képest nagyon kevés, ebből is 208-at kell *ly*-nal írni. Ennyi szóalagnak a megtanulása nem megterhelő, tehát nyugodtan **kijelenthetjük, hogy a *j* hang írása nem problémája a magyar helyesírásnak.**

Különösen akkor nem az, ha a szótárakban alaposan megismerkedünk ezekkel a szavakkal.

Vizsgáljuk meg először a szó eleji *j*-t tartalmazó szavakat.

Első látásra szétfolyónak tűnik a sok szó. Ha azonban csoportosítjuk őket, mindjárt megváltozik és érdekesebbé válik a kép. Ugyanis a 690 *j* betűvel kezdődő önálló értelmező szótári szócikkből 591 mindössze tizenegy szónak a származéka! A *jó* szóval 122, a *jellel* 109, a *joggal* 83, a *jár* igével 60, a *jég* szóval 44, a *jegy* főnévvel 42, a *játszik* igével 39, a *jönnel* 37, a *javít*tal 24, a *juh*val és származékaival 20 és a *jut* igével pedig 11 szócikk szerepel, belőlük képzett és összetett szavak egyaránt, amelyeket tanulmányozva az etimológiai kapcsolatoknak végtelen gazdagságát látjuk magunk előtt.

Tekintsük át közülük a *jel* szót és származékait, amelyek összekapcsolhatók a *jegy* főnév 42 tagú szócsaládjával is, mert a *jegy* szó a *jel*nek az elkülönült alakváltozata. Maradjunk azonban a *jel* önmagában is hatalmas szócsaládjánál. A 109 szócikkből 44 a *jel* és a közvetlen származéka: közülük 16 összetett szó (*jeladás*, *jelbeszéd*, *jelhang*, *jelige*, *jelkép*, *jelkulcs*, *jelmagya-*

rázat, jelmondat, jelrendszer, jelszó, jeltűz, jelzalog, jelzaloghitel, jelzalogjegy, jelzalogkölcson és jelzalogteher). A *jelkép* szónak szerepel három továbbképzett változata: *jelképez, jelképes* és *jelképi*. A *jelből* képzett szavak száma 24 (*jeltelen, jelvény, jelel, jelez* és tizenkét további származéka, mint a *jelzés, jelző*, aztán a *jelöl* és hét származéka). Ide tartozik a *jelen* szó és tizenkét származéka (*jelenés, jelenet, jelenleg, jelenlét, jelenség* stb.), mert a *jelen* szó a *jel* főnévnek a megszilárdult ragos alakja, amelyből *-t* műveltető képzővel alakult a *jelent* szó, amely tehát szintén a *jel* származéka tizenkilenc további származékával (*jelentés* és nyolc összetétele, *jelentékeny, jelentéktelen, jelentget, jelentkezés* és két származéka, *jelentő, jelentős* és két származéka). Ugyanígy származék a *jeles* két elkülönülő jelentésváltozata és még négy belőle képzett szó (pl. *jeleskedik*). A felsoroltakon túl a *jel* szónak a családját a nyelvújítás gyarapította 26 további szóval: a *jelmez* összetétellel (5 szó), a *-g* képzővel alkotott *jelleg* szóval (3 szó) és az *-m* képzővel létrehozott *jellem* szóval és 18 tagú családjával, amelyből hat a képzett szó (*jellemes, jellemmez, jellemző, jellemtelen, jellembeli*) és tizenegy az összetétel (*jellemhiba, jellemrajz, jellemvonás* stb.). Hasonló tanulságokat kínálna a többi tíz szónak és származékaiknak a mérlegre tétele, de témánkhoz ez már nem járulna új vonással hozzá. Viszont az egy-egy szóval és származékaival való beható megismerkedés a szó helyesírását teljesen biztossá tenné.

A még nem vizsgált 99 *j* kezdetű szócikkből 10 nem köznyelvi és 10 kifejezetten idegen szó, mint a *juházik, jáger-félék*. További 14-ben a *j* a szó belsejében és a végén is szerepel (*jaj, jaja, juj, jujuj* és származékaik), így csak 42 szóalak marad áttekintésre összesen csak 65 származékával. Többségük átvett műveltség szó (*jacht, jakobinus, jambus, janicsár, január, japán, jatagán, Jenki, jeremiád, jezuita, jiddis, jód, jóga, joghurt, joviális, jubileum, júdás, jugoszláv, július, június, juniális, junker, jurátus, juss*). Kívülük csak a *ja, jácint, járom, jász, jászol, javall, jávorszarvas, jázmin, jé, jegenye, jérce, józan, juhar* és *juta* és származékaik még a fontosabb *j*-vel kezdődő szavak. Ismét hangsúlyozhatjuk, hogy a problémának a szótári megközelítése sokkal nagyobb rögzítési lehetőségeket kínál, mint a pusztá betanítás vagy a szemantikus szabálytanítás.

Ezt a gazdag anyagot a szótár százhárom oldalon mutatja be a harmadik kötetben. Ezzel szemben a negyedikben mindössze két oldalt találunk az *ly* kezdetű szavakkal: a *lyuk* szóval és nyolc származékával (*lyukas, lyukasztó* stb.) és egy tájszóval, a *lyüki*vel (apró embert, törpét jelent). A szó eleji helyzet tehát semmiképpen sem okoz helyesírási problémát.

A két hang szó belseji előfordulásának vizsgálatakor, ahogy már írtam, csak 1379 szócikket vettem figyelembe. A szó eleji, illetve szóvégi *j* hangú sza-

vakból keletkezett olyan szóösszetételeket, igekötős származékokat viszont, amelyekben a *j* ilyen módon került a szó belsejébe, nem.

Az 1379 szóból sok a származék (*folyik* 68, *hajó* 48, *pálya* 32, *ilyen* 27, *sajtó* 25, *tojik* 24, *hajt* 22, *baj* 21, *ajtó*, *gyújt* 20-20), így végeredményben 372 szó marad, de ebből is ritkán fordul elő vagy régies 14 (*ajóka*, *kólya*, *lajtorja*), tájszó 38 (*csereklye*, *hajsza*, *szijács*), idegen szó 26 (*ájer*, *bejgli*, *csuszpájsz*, *kajüt*, *kombájn*, *majszter*), további 23 befogadott műveltség szó (*adjunktus*, *bajonett*, *gejzír*, *kajak*, *perjel*, *szója*, *sztrájk*), és van még 7 szó, köztük a *rejtély* és a szó végén is *j* hangú *ajaj*, *hajaj*. Mindezeknek a szavaknak a levonása után 264 szó teszi ki azt a szó belseji *j* hangot tartalmazó szóállományt, amelyet közelebből kell megvizsgálnunk.

A 173 *j* betűvel írt szó közül 25 az egy szótagú, 120 a két szótagú, 25 a három szótagú és 3 mindössze a négy szótagú.

Az egy szótagúak szófajtól és jelentéstől függetlenül jól tipizálhatók: a huszonöt szó közül húszban a *j* betűt szóvégi *t* követi: *bojt*, *böjt*, *bujt*, *ejt*, *fejt*, *fojt*, *gyújt*, *gyűjt*, *hajt*, *lajt*, *lejt*, *nyújt*, *rajt*¹ és ², *rejt*, *sajt*, *sejt*¹ és ², *sújt*. A sorba nem illeszthető öt szó: *ajk*, *fajd*, *majd*, *pajzs*, *rajz*.

A két szótagúak népes csoportjában nincs valamiféle könnyen megragadható tipikus hangszerkezet. Marad szófaji, jelentéstani csoportosításuk.

Igék: *ajánl*, *ájul*, *bújik*, *erjed*, *felejt*, *gajdol*, *gerjed*, *hajhász*, *hajlik*, *hajít*, *hajol*, *ijed*, *kajtat*, *kurjant*, *majszol*, *óhajt*, *őrjít*, *rajong*, *rajzik*, *rejlík*, *sajog*, *sajtol*, *sejlik*, *terjed*, *tojik*, *vijjog*, *zajlik* (27).

Névszók: *ajak*, *ajtó*, *alja*, *aljas*, *bajnok*, *bajor*, *bajos*, *bájós*, *bajtárs*, *bajusz*, *bója*, *bojtár*, *borjú*, *buja*, *burját*, *csajka*, *cserje*, *dajka*, *díjnok*, *éjjel*, *fajta*, *fejsze*, *gyapjú*, *hajcsár*, *hajcsi*, *hajdú*, *hajlam*, *hajlák*, *hajnal*, *hajó*, *hajrá*, *hajsza*, *héja*, *ifjú*, *kaján*, *kajla*, *kajsi*, *kopja*, *krajcár*, *lajhár*, *lajstrom*, *majom*, *major*, *május*, *orja*, *osztják*, *pajesz*, *pajkos*, *pajor*, *pajta*, *pajtás*, *pajzán*, *pejkó*, *perje*, *plajbász*, *rajkó*, *rája*, *saját*, *sajka*, *sajtár*, *sajtó*, *sarjú*, *selejt*, *stájer*, *sujtás*, *szajha*, *szajkó*, *tajték*, *tömjén*, *tuja*, *ujgur*, *vajda*, *varjú*, *votják*, *zürjén* (75).

Más szófajú szavak: *ajnye*, *beljebb*, *ejha*, *ejnye*, *hagyján*, *hajdan*, *hejnye*, *kijjebb*, *lejjebb*, *mindjárt*, *nojszen*, *rajta*, *sajnos*, *széjjel*, *ujjé*, *újdón*, *vajmi*, *vajon* (18).

A szólistát nézve észre lehet venni, hogy hol húztuk meg a határt a szavak felvételére. Pl. a *bajos* szó helyet kapott, pedig a *baj* szó származéka. Mégis azért vettük fel, mert hét származéka valamennyire önállósítja, ezért fontos lehet a külön szerepeltetése. De példálózhatnék más szavakkal is. Ugyanígy döntés kérdése volt a *hajrá* szó névszók közti szereplése, kettős szófajúságát most figyelmen kívül hagyva.

A három szótagú szó belseji *j* hangú szavak közül

ige: *abajgat, ajnároz, hajbókol, hajkurász, vajúdik* (5);

névszó: *ajándék, ájtatos, bojtorján, fullajtár, hajadon, hajcihő, hajdina, majális, nefelejcs, pozdorja, tulajdon, verejték* (12);

más szófajú: *csicsíja, hajaha, hujjahó, hujju, ihajla, mindnyájan, tyuhaja, ujuju* (8).

A négy szótagúak a *hejehuja, a majolika, a majoranna*.

Egészen más képet mutatnak az *ly*-nal írt szavak. Szótagszerkezetükben az *ly*-nal jelölt *j* hang elhelyezkedése sokkal egyöntetűbb. A 91 szó közül 46 a két szótagú, közülük 36-ban a második szótag kezdő hangja a *j*, 7 esetben az első szótag záró hangja, és a *süllyed* és a *zsöllye* szavakban mindkét szótagban szerepel. Kilóg a sorból a *hüvelyk* szó.

Tekintsük végig őket: *bék-lyó, bé-lyeg, bog-lya, bo-lyong, csák-lya, csuk-lya, fák-lya, fo-lyik, gá-lya, gó-lya, go-lyó, gu-lya, há-lyog, he-lyes, he-lyett, hó-lyag, hü-lye, i-lyen, kö-lyök, mág-lya, me-lyik, mi-lyen, mu-lya, pá-lya, pó-lya, po-lyák, pu-lya, se-lyem, só-lya, só-lyom, su-lyom, szab-lya, tá-lyog, vá-lyog, vá-lyú, zsá-lya*. Következzenek azok a szavak, amelyekben az első szótag végi *j*-t írjuk *ly*-nal: *goly-hó, goly-va, kály-ha, mály-va, pely-va, pulyka, suly-kol*.

Még nagyobb az egyöntetűség a három szótagú, *ly*-nal írt szavakban a szó belseji *j* hang pozíciójában. Egy szó (*ka-lyi-ba*) kivételével az utolsó szótag kezdetén áll. Ez a 38 szó a következő: *á-mo-lyog, ba-zsa-lyog, bor-bo-lya, csi-go-lya, cso-bo-lyó, cso-rosz-lya, de-re-lye, de-reg-lye, e-rek-lye, e-szé-lyes, fu-ru-lya, ge-reb-lye, gom-bo-lyag, go-mo-lya, go-mo-lyog, gö-dő-lye, hőm-pő-lyög, i-bo-lya, im-bo-lyog, ke-se-lyű, kor-cso-lya, kó-vá-lyog, la-kályos, mo-so-lyog, nas-po-lya, nya-va-lya, nyo-szo-lya, nyo-szo-lyó, po-cso-lya, ri-go-lya, ro-ko-lya, sa-rog-lya, so-mo-lyog, som-po-lyog, tá-mo-lyog, té-velyeg, vi-szo-lyog, zsom-bo-lya*.

Rajtuk kívül három egy szótagú szót írunk *ly*-nal: *bolyh, dölyf, selyp*, és három négy szótagú is *ly*-os: *gabalyodik, nadragulya* és *petrezselyem*.

Ha összevetjük a vizsgált szó belseji *j* hangot tartalmazó szavak eltérő írásmódú két nagy csoportját, ezúttal is arra jutunk, hogy valamiféle részszabályt lehetetlen felállítani, mert hiába egyöntetűbb az *ly*-nal írt szavak szótagszerkezete, legfeljebb a három szótagúak esetében különíti el ez valamennyire őket a *j*-vel írt szavaktól, de a *bojtorján* és a *pozdorja* itt is zavarja a tiszta csoportosítást.

Azért foglalkoztam ilyen részletesen a szó belseji *j*-t tartalmazó szavakkal, mert tudtommal még ilyen teljes összegyűjtésük az értelmező szótárból

nem történt meg.¹

A szóvégi *j* esetében viszont rendelkezésre áll Papp Ferenc kitűnő szótára, amely jól kezelhető, így feleslegesnek érzem az előbbihez hasonló szólista közzétételét, inkább arra szeretnék rámutatni, hogy milyen sok közöttük a származék, így a 852 *j* hangra végződő szó sokkal kevesebb megjegyzendő helyesírási szóalakot jelent. Ugyanis a *baj* szónak 21, a *díj*nek 43, a *fej* főnévnek 26, az *olaj*nek 28, a *szíj*nek 23, a *hely*nek 66, az *osztálynak* 27 és a *súly*nek 27 származékát találjuk a szótárban, már ez összesen 261 szó a 852-ből. De még folytathatnánk a sort a *haj*, *háj*, *tej*, *szabály* szavakkal stb. Ha kihagyjuk a *cserebűly*, *omboly*-féle, a szótárba felvett tájszavakat, a *gépely*, *görvély*, *klistély*-féle elavult szavakat, akkor arra jutunk, hogy a szó végén 92 szóalakot írunk *j*-vel és 146-ot *ly*-nal. S itt sem érdemes szabályszerűségeket keresni, mert a szóvégi pozíciók ilyenek lehetnek:

-aj	34	(<i>faj</i>)	-al(l)y	5 + 1	(<i>tavaly</i> + <i>gally</i>)
-áj	17	(<i>fáj</i>)	-ály	26	(<i>király</i>)
-ej	11	(<i>tej</i>)	-ely	21	(<i>hely</i>)
-éj	7	(<i>héj</i>)	-ély	34	(<i>mély</i>)
—	—		-ily	2	(<i>ily</i>)
-íj	3	(<i>díj</i>)	—	—	
—	—		-oly	21	(<i>boly</i>)
—	—		-öly	4	(<i>bögöly</i>)
-uj(j)	6 + 1	(<i>huj</i> + <i>ujj</i>)	-uly	1	(<i>paszuly</i>)
-új	4	(<i>új</i>)	-úly	1	(<i>súly</i>)
msh + j	9	(<i>sarj</i>)	—	—	

Természetesen ezeket a szavakat is származékaikkal együtt érdemes áttekinteni, etimológiai viszonyaikat felderíteni, mert ez adja az igazi fogódzót írásképek rögzítéséhez is.

Befejezve: nem törekedtem többre, mint az anyag egyben való feltárására, hogy evvel segítséget adjak felhasználásához. Az összeállítás végére érve látom, hogy mennyi minden rejlik ebben a szóanyagban. Ugyanakkor vizsgálódásom abban is megerősített, hogy a *ly* megmaradása igazában nem nehezíti helyesírásunkat.

¹Hasonló feldolgozást végzett e kötet egyik tanulmányában Pásztor Emil (a szerk.).